

YUNUS EMRE VE BABA RAHİM MEŞREB ŞİİRİNDE TASAVVUFİ DÜŞÜNCELERİN MÜŞTEREKLIĞI*

THE COMMONALITY OF MYSTICAL IDEAS IN THE POETRY OF YUNUS EMRE AND BABA RAHİM MASHRAB

Paşacan KENCAYEVA - Sherzod MAMADJONOV **

ÖZ

Makalede, Baba Rahîm Meşreb'in 1990 senesinde yayınlanmış "Mihribanım Nerdesin" adlı şiir derlemesindeki gazelleri, murabaları Yunus Emre'nin "Yunus Emre Divanı" derlemesindeki şiirlerle karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Her iki şairin icadındaki dini mânâ ve tasavvufi anlamdaki şiirlerinin benzer yönleri, biçim ve anlam bakımından müşterek fikirleri bir biriyle karşılaştırılacaktır. Her iki şairin şiirlerinin dili halk diline yakın, yalın ve sadedir. Onlar güzel ve yanık şiirleriyle halk içinde yaşadılar. Her iki şairin şiirleri, dünyanın eşsiz bir felsefi ve sanatsal anlayışının parlak bir örneğidir. Onların şiirlerinde aşkın yorumunu yalnızca dünyevi ve yaşamsal romantik deneyimlerle sınırlamak veya anlamak, şairlerin eserlerini tek taraflı olarak anlamaya götürür. Şiirlerinde mecazi aşk, ilahi aşkla uyum içinde yorumlanır.

Bununla birlikte, şairlerin aynı konudaki şiirleri üzerinde inceleme yapılır. Özbek ve Türk tasavvuf şiirinin iki büyük şairleri icadını karşılaştırarak inceleme sürecinde iki kardeş halkın edebiyatının müşterek yönleri de dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Baba Rahîm Meşreb, ilahi aşk, karşılaştırmalı inceleme, Vahdet-i Vücut.

* Bu makale 01.05.2023 tarihinde dergimize gönderilmiş; 02.05.2023 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 26.06.2023 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; Paşacan Kencayeva-Sherzod Mamadjonov, Yunus Emre ve Baba Rahîm Meşreb Şiirinde Tasavvufi Düşüncelerin Müşterekliği, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: 6-1 (2023), Karabük 2023, s. 109-122.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI: 107596/katud.31072023.06

** Doç. Dr., Taşkent Devlet Şarkşınaslık Üniversitesi Doğu Filolojisi Fakültesi Doğu Memleketleri Edebiyatı ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, umid7780@inbox.ru
Doktora Öğr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, mamadjonov.sherzod@hbv.edu.tr

ABSTRACT

In the article, the ghazals and other poems of Boborakhim Mashrab's poetry compilation named "Mihribanım Nerdesin" published in 1990 were discussed in comparison with the poems of Yunus Emre's "Yunus Emre Divanı". Similar aspects, common ideas of form and meaning in the religious and mystical sense of poems of both poets were compared with each other. The language of the poems of both poets was close to the folk language, plain and plain. They lived in public with their beautiful and burnt poems. The poems of both poets are a shining example of a unique philosophical and artistic understanding of the world. Limiting or understanding the interpretation of love in their poems only to worldly and vital romantic experiences leads to a one-sided understanding of the poets' work. The figurative image of love in their poems was interpreted in harmony with divine love.

In addition to this, the poems which named the same of the poets are examined. In the process of comparing the creation of the two great poets of Uzbek and Turkish Sufism poetry, the common aspects of the literature of the both brother nations were also paid attention.

Keywords: Yunus Emre, Boborakhim Mashrab, divine love, comparative analysis, unity of existence.

Giriş

Türk âşık edebiyatının ünlü şairi Yunus Emre'nin hayatı ve edebi kişiliği hakkında Türkiye'de birçok bilimsel araştırma yapılmıştır. Şairin eserleri sadece Türkiye'de değil dünyanın her yerinde araştırmacılar ve uzmanlar tarafından büyük bir ilgiyle inceleniyor. Şair icadının genel özellikleri, eserlerinin içeriği tüm edebi eleştirmenleri cezbeder. Çünkü Yunus Emre şiirlerinin dili yalın, kelime ve diziler sıradan insanlar için anlaşılır ve öğretime yakınlığı ile ayırt edilir. Onun eserleri hakkında ünlü profesör doktor A.Azmi Bilgin şöyle der: Yunus Emre, sözün önemini en iyi bilen sufi şairlerimizden birisi olduğu için güzel ve etkili söylemenin yöntemlerine başvurur. Türkçenin inceliklerinden ve sanat gücünden yararlanır. Ancak bu yeteneğini insanlığın iyiliği, mutluluğu ve barışı için kullanır. Sözün etkili, anlaşılır ve güzel olmasını da yeterli görmez, aynı zamanda doğru olmasını da ister.¹

Özbekistan'da da şairin eserleri kısmen öğrenilmiştir. Özellikle, Özbekistan'da Yunus Emre'nin kimi şiirleri Hurşit Davran, Azim Suyun, Tahir Kahhar gibi şairler tarafından tercüme edilmiştir.

Bu doğrultuda elinizdeki makalenin amacı Yunus Emre'nin şiirlerini Özbek klasik edebiyatının tanınmış şairi olan Baba Rahîm Meşreb'in şiirleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Baba Rahîm Meşreb Özbek klasik edebiyatı tarihinde kendine özgü bir şairdir. O Hakka âşıktır ve Allah'a olan

¹ Azmi Bilgin, "Yunus Emre'nin Şiirlerinde Betimlemeler", Türk Tasavvuf Edebiyatı Makaleleri. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 2016, s. 262.

sevgisini kalp ateşiyle söyleyen mutasavvıf bir şairdir. Onun şiirlerinde insan kaderi, iyilik, güzellik, aşk, sevgi, yüce ahlak (ahlâkî yücelik), ari muhabbet fikirleri görülmektedir. Bu bakışla Yunus Emre ve Baba Rahîm Meşreb şiirlerini karşılaştırma yöntemiyle araştırmak, iki şairin de halka yönelik şiirlerini incelemek önemli sayılır. Baba Rahîm Meşreb, Yunus Emre'nin doğumundan tam 400 sene sonra yani 1640 yılında Nemengen'de doğmuştur. O küçükken okuma yazmaya çok merak etmiş, merakını gidermek için Nemengen'in ünlü mutasavvıfı olan Mulla Bazar Ahund'un müridi olmuş. O yıllardan itibaren Meşreb'in edebi kişiliği başlar. Umam, Mehdi, çoğunlukla Meşreb mahlasları ile özbekçe ve farsça şiirler yazar. Sonra Mulla Bazar Ahund'un önerisiyle o dönemin güçlü din erbabi Hidayetullah Ofok Hocaya mürit olacak. Meşreb çocukken kalendernema, mejnunane görünüşe girdi. Onun siradışı sözleri, hareketleri, yolda yururken okuyan şiirleri ebeveyni ve çevresindeki insanları şaşırtmıştı. Onun her dizisinde ateşin aşığın duyguları yüksek felsefî düşüncesiyle iç içedir. Şairin şiirlerinin lirik kahramanı simgesi, bize karmaşık görünen Mashrab'ın hayatını açıkça yansıtıyor.

Meczip – aşkın yolcusu, nefsin düşmanı

Kimi kaynaklarda Meşreb'in birçok ülkede bulunduğu vurgulanır. Bilhassa o Türkiye'ye de gitmiş, Türk halkının medeniyeti, sanatı ve edebiyatı ile tanışmıştır. Türk edebiyatının önder mutasavvıf şairler icadını izlemiş, onlarla buluşmuş olması da doğaldır. Bu bakımdan şair şiirlerini Yunus Emre'nin şiirleriyle karşılaştırarak incelemek uygun diye düşünüyoruz. Her iki şairin şiirlerinin dili halk diline yakın, yalın ve sadedir. Onlar güzel ve yanık şiirleriyle halk içinde yaşadılar. Her iki şairin şiirleri, dünyanın eşsiz bir felsefî ve sanatsal anlayışının parlak bir örneğidir. Onların şiirlerinde aşkın yorumunu yalnızca dünyevi ve yaşamsal romantik deneyimlerle sınırlamak veya anlamak, şairlerin eserlerini tek taraflı olarak anlamaya götürür. Şiirlerinde mecazi aşk ilahi aşkla uyum içinde yorumlanır. İki şair de aşk yolculuğunda meczup, derviş durumuna geldiği icadında açıklanır. Meczip, derviş – bu yalancı dünyadan elini çemiş, onu terk etmiş kişiye denir. Özellikle Meşreb meczup-nema şair olduğunu özbek bilim insanları aşağıdaki gibi yorumlar: “Halk içinde meczup gibi gezinip, ezeli takdire reddi bedel olarak doğan Babarahim Mullaveli oğlu Meşreb gazelleri geçen yüzyıllar boyunca nesiller içinde gönülden gönüle göç ederek geliyor. Ünlü, şairin sözleri Doğu'da henüz benzersiz, henüz gece gündüz dünyaya gönül veren “kendi hırsı ile dolaşan” kimselerin can düşmanı, ağâh eden bir ses.”²

Meczip durumuna gelen sairler kendi duygularını lirik şiir aracıyla şöyle ifade ederler:

² Celaleddin Yusupov, “Babarahim Meşreb / Mihribanım Nerdesin”, Gafur Gulam adındaki Edebiyat ve Sanat Yayınevi, Taşkent 1990, s. 9.

*Derviş olan kişilerin miskinliktir sermayesi
Miskinlikten özge bize mal ü mülk ü şar gerekmez.³*

* * *

*Ey bana derviş diyen nem ola derviş benim
Dervişlik yaylasında hareketim kış benim.
Derviş adın edindim, derviş donun donandım
Yola baktım utandım hep işim yanlış benim⁴*

* * *

*Derviş Yunus gel imdi, ummanlara dal imdi
Ummana dalmayınca sen derviş olamazsın.⁵*

* * *

*Bu dervişlik yoluna aşk ile gelen gelsin
Ya dervişlik neyliğin bir zerre duyan gelsin.⁶*

* * *

*Murodingga yetay desang, qalandar bo 'l, qalandar bo 'l,
Sitam ahlin yutay desang, qalandar bo 'l, qalandar bo 'l.⁷
(Amacına ulaşmak istesen meczup ol,
Sitem halkın yutmak istesen meczup ol.)*

* * *

*Qalandarvash bo 'lub doim eshiklarda fig'on aylab,
Xaloyiqqa bu olamda base afsona Mashrabman.⁸
(Meczubane olup her dem kapılarda ağlayıp,
Halkka bu âlemde bre efsane Meşreb'im)*

* * *

*Mani devona Mashrabni so 'rar bo 'lsang: kuyib o 'tgon,
Ne yerda ahlini topdim, ko 'zum yoshin sepib o 'ttum⁹
(Beni, divane Meşreb'i, sorsan yanıp biten,
Nerede ahali buldum, göz yaşımı yağdırıp geçtim.)*

Şiir dizilerinde görünürki, her iki şairin icadında meczupluk, dervişliğin yolu ve düşünceleri altına çizılarak vurgulanmıştır. Dervişin amacı Hak'ın vuslatına kavuşmak, hakikatın özüne ermektir. Bu gibi yüce amaca ermek için

³ Selim Yağmur, "Yunus Emre Divanı", Dergah Yayınları, İstanbul 2013. s. 147.

⁴ Selim Yağmur, a.g.e., s. 265.

⁵ Selim Yağmur, a.g.e., s. 289.

⁶ Selim Yağmur, a.g.e., s. 305.

⁷ Vahap Rahmanov, Kamilcan İsrailov, "Meşrep Divanı", Gafur Gulam adındaki Edebiyat ve Sanat Yayınevi, Taşkent 1980, s. 74.

⁸ Vahap Rahmanov, Kamilcan İsrailov, a.g.e., s. 127.

⁹ Vahap Rahmanov, Kamilcan İsrailov, a.g.e., s. 112.

meczip olan kişi dünyanın tüm zenginliğinden ve nefsinden vaz geçmelidir. Bu tür insanlar Hak'ı deli gibi aramış, onlar dünyanın her şeyinden hatta evlenme lezzetinden kendilerini alıkoymuşlardır. Meczip olan kişiler hem manen, hemde cismen arı olmak için çaba göstermişler, diyar diyar gezip marifet yoluna girmişler. Onlar maddi alemde yüz çevirip insanlar arasında yaşadığımız dünya geçiciliğinden, toplumda adalet olmadığından söz edip, hakikat yolunu, din ve îmanı, nebiler ve velileri yorumlayıp, ilahî aşkı söyleyip, şiir ve nesirler yazdılar. Derviş ve meczuplar kendilerine işkence edilmesinden dolayı duruk olamamışlar, şehir şehir gezinip marifet ve irfan bulmaya çalışmışlar. Yunus Emre ve Meşreb hayatı ve edebî kişiliğine bakarsak de böyle bir dürüm ile karşılaşırız, ve hatta araştırmacılar Yunus Emrenin türbesi çeşitli yerlerde olabileceğini dile getirmiştir. Türkiye'li araştırmacıların işlerinden atıfta bulunursak: “Yunus Emre, kaynakların çoğuna göre M. 1320/H. 720'de doğduğu yer olan Sarıköy'da vefat etmiştir. Fakat, bütün bir Anadolu'da sevilip benimseniyor olması ona pek çok yerde mezar / makam ihdas edilmesine sebep olmuştur. Bu mezar / makamlara doğudan batıya, kuzeyden güneye hemen her bölgede rastlanmaktadır.¹⁰

Baba Rahîm Meşreb ve Yunus Emre, dünyaya gönül vermek, altın ve gümüşe hırs koymak kalp gözünü kapatacağını lirik kahraman dilinden söylerler. Düşüncelerimizi ispat etmek için bu gibi gayeler yer alan dizilerden örnekler getirmeyi uygun bulduk:

*Dunyog 'a ko'ngul bersa kishi bo 'lg 'usi rasvo,
Bu foniy jahon mulkiga shatta urub o 'tum.¹¹
(Dünyaya gönül bağlar ise kişi olur perişan,
Bu geçici cihan mülküne tokat vurup geçtim.)*

* * *

*G 'ofil kishilar kechayu kunduz tilagay mol,
Dunyo dedimu oxiratimni sota kettim.¹²
(Gafil kişiler gece gündüz dilerler servet,
Dünya diye ahireti satıp geçtim.)*

* * *

*Bu dünyaya gönül veren son ucu pişman olısar,
Dünya benim dedikleri hep ona düşman olısar.¹³*

* * *

¹⁰ Mustafa Özçelik, “Yunus Emre”, Matsis Matbaa, İstanbul 2015, s. 60.

¹¹ Vahap Rahmanov, Kamilcan İsrailov, a.g.e., s. 111.

¹² Vahap Rahmanov, Kamilcan İsrailov, a.g.e., s. 113.

¹³ Selim Yağmur, a.g.e., s. 110.

*Zinhar vermegil gönül dünya payına bir gün
Dünyaya gönül veren düşe tayına bir gün¹⁴*

İnsanın nefesine karşı savaşa girmesi, onu yenmek için çaba göstermesi tasavvufta bu yola girenler için genel kurallardandır. Nefis, hırs her zaman manen yüceliğe taciz eder. Zira nefsin özel bir ahlaki vardır. Kuralsızlığı, amaçsızlığı, yalanı, hainliği, zulmü, bencilliği, bilgisizliği, disiplinsizliği ister. Nefs eğilimiyle bu haller, tamamen tersine dönüşür.¹⁵ Baba Rahîm Meşreb te, Yunus Emre de, kendi şiirlerinde nefsin ve hırsın isteklerinden arınmağa, onlardan sakınmağa tekrar tekrar davet edecek. Nefsin insanı suç işlemesinde büyük bir payı olacak. Bu yüzden de mutasavvif şairler kendi eserlerinde nefis ve onu eğitmek hakkında ayrıntılı bilgi vermeye çalışmışlar. Tasavvufta nefse karşı mücadele genel özelliştir. Hırsından geçebilen insan gönlünün temiz olma durumuna erebilecek. Bu hakkında edebiyatşinas İ.Hakkulov şöyle der: Tasavvufta ilgili kitaplarda gösterildiği gibi şehvetle mücadele, nefis'ül emmare'yi yenmekle başlar. Çünkü o kişiyi zorbalık, ikiyüzlülük, kibirlilik, işretperestlilik, adavet, cahilliğe başlayan nefsanî güçtür. Nefis'ül emmare ile mücadele gönüllü yeni bir makama yüceltir.¹⁶ Her iki şairin şiirlerinin lirik kahramanı de okuyucunu gönül temizliğine davet eder ve her bir insanın kalbinde Allah'a sevgi duygusu alevlenmesi gerektiğini ayrıca vurgular. Şiirlerinde tasavvuf gayelerini söyleyen şairler tasavvuf aslında ne olduğunu da açıklar. "Tasavvuf, kalbin hastalıklarını iyileştirmeyi amaçlayarak, kişinin bütün vücudunun ve hayatının sağlıklı olmasını gerçekleştirmek ister. Bunun için mecazi olarak kalbi "beytullah" ile anlatır. Burada yerleşen tek sevginin Allah sevgisi olmasını ister. Böylece kişinin söz ve eylemleri bu sevgiye uygun tarzda gerçekleşecektir."¹⁷ Meşreb'in "Sığmayacağım" gazelinde "beytullah" istiaresi de şu mecazi anlama sahiptir:

*Agarchand ziyorat qilmadim men Ka'bai zohir,
Tariqat hojisidurmanki, Baytullog'a sig'mamdur.¹⁸
(Şayet ziyaret etmedim Kabe'yi zahir,
Tarikat hacesiyim o yüzden beytullaha sığmazım.)*

Meşreb'in hayati hakkında verilen kaynaklara göre O Mekke şehrine gipte ziyaret etmemiş. Hac kurallarını zahiren (görünürde) yerine getirmemiş. Tasavvuf ilminde bu mevzuya geniş bakışla etraflıca bakılır. Bunda zahiri Hac kılmaktan batini Hac kılmak büyüktür. "Tarikat hacesi" Kabe'yi – Allah'ın evini gönlünde inşa edecek. O Kabe'ye gidemedi, "sığmayacağı" mümkün, ama

¹⁴ Selim Yağmur, a.g.e., s. 273.

¹⁵ Mustafa Özçelik, a.g.e., s. 70.

¹⁶ İbrahim Hakkul, "Tasavvuf ve Şiir", Edebiyat ve Sanat Yayınevi, Taşkent 1991, s. 39.

¹⁷ Mustafa Özçelik, a.g.e., s. 69.

¹⁸ Celaleddin Yusupov, a.g.e., s. 189.

Beytullahi kendi kalbinde mücessem edebildi, Allah'a olan sevgisini gönlünde yansıtabildi. Beyt anlamından da bunu okuyabiliriz. Bununla birlikte, şair gönül kırmayı, kalba azar vermeyi Kabe'yi viran etmek ile aynı tutar:

*Tavofî olami dil qıl jahonda har bashardin sen,
Agar bir dilni og 'ritsang, yuzar Ka'ba buzulmazmu?¹⁹
(Ziyaret'i âlemi gönül et cihanda her işten sen,
Eğer bir gönül azar çekse, yüz kez Kabe yıkılmaz mı?)*

Yunus Emre ve Baba Rahîm Meşreb şiirlerinde aşk, aşık metefor imgeleri de çok dile getirilir. Doğu şiirinde aşk, sevgiyi dizilere yazmak genel konulardan biri olarak geleneğe dönmüş. Özellikle Meşreb'in çoğu tasavvufî gazellerinde ise ilahi aşkı zirvesini belirleyici sufiyane duygular, sıradışı yanık hisler ve hâller tesvir edilmiş.²⁰ Onun "Dağlar" redifli gazeli yukarıda söz ettiğimiz düşünçemize örnek olabilir. İşbu gazel Özbekistan'lı her bir kişiye ezber olan bir gazeldir. Yunus Emre'nin de bir kaç böyle türdeki ünlü şiirlerini biliriz. Onlardan birini örnek olarak getirsek:

*Ben yürürüm yana yana aşk boyadı beni kana
Ne akilem ne divane gel gör beni aşk neyledi.²¹*

Her iki şair şiirlerinde de ateşin aşık şairlerin duyguları yüce felsefi düşünceleri ile karmaşık yazılmıştır. Aşıklığın koşulları, riyazetleri, vuslat ve ayrılık ağırlıklarının zorluğu aşğın davranışı, manevi görünüşü Yunus Emre ve Babarahım Meşreb şiirlerinde etkili tarzda çizilmiştir.

Şairlerin şiirlerinde Vahdet-i Vücut görüşü

İslam'ın erken dönemlerinde ortaya çıkan Vahdet-i Vücut görüşü, İbnü'l-Arabî tarafından bir yapı oluturacak biçimde ele alınmış ve tarikatlar silsilesine eklenmiştir. Vahdet-i Vücut insan dahil tüm varlıklar Tanrıda birleşmesini açıklayan bir düşünce sistemidir. *Vahdet-i vücûd düşüncesi varlığı (vücûd), mümkün ve zorunlu kısımlarına ayrılmadan önce kendinde bir hakikat şeklinde ele alıp zorunlu ve mümkünü onun iki kutbu saymak suretiyle Hak ile halkı (yaratılmışlar) izâfet ilişkisiyle birbirine bağlar*²². Tasavvufta dervişin asıl maksadı Allah c.c. ile birleşmektir. Bu yolda herkesin bildiği üzere çeşitli basamaklardan geçmesi, nefsini yenib kendini Allah katında yok etmesi gerekmektedir. Mutasavvuf şairler arasında ise bu makamı şiirlerinde yansıtmaya cesaretinde bulunan şairler de vardır. Ele aldığımız iki meşhur şair: Yunus Emre ve Meşreb iste bu tür şairlerden sayılır. Onların kimi şiirlerinde Vahdet-i Vücut izlerini yakalamamız mümkün. Yukarıda bu tür şairleri cesaretli tabiri ile izah

¹⁹ Celaleddin Yusupov, a.g.e., s. 215.

²⁰ İbrahim Hakkul, a.g.e., s. 176.

²¹ Selim Yağmur, a.g.e., s. 383.

²² Ekrem Demirli, "Vahdet-i Vücûd", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 42, İstanbul 2012, s. 431-435

ettik, çünkü onların şiirini tasavvuf çerçevesinde fenâfillah tarzında yorumlamayan kişi direkt olarak şairleri tekfir edebilir. İslam hukukunda ise kafir olanın cezası ölümdür. Yunus Emre döneminde tasavvuf halk ile iç içe olduğu ve insanlar istikrarsız şartlar altında hayatlarını sürdürürlerken bir yandan tarikatlara sarıldıkları için onun şiirlerini bir nevi bu çerçevede okundu, beğenilib dillerde dolaştı. Ama Meşreb hakkında bu gibi şey söyleyemeyiz. Tasavvufta en âlimakam olan Hakka ulaşma makamını terennüm eden şiirleri malesef onun başına külfet getirdi, Mansur gibi dara asılmasına sebep oldu.

Aslında şairlerin şiirlerinde Vahdet-i Vücut düşünceleri ele alınması onların bu düşünceleri benimsediği ve bu izde yürüdükleri anlamına gelmez. Bir şairin Vahdet-i Vücut ilkelerini benimseyip, vahdet-i vücûd ehli sayılması için kesin hüküm vermek o kadar kolay değil. Hele bu hükümü bir kaç şiire indirgeyip vermek ve genel kabul gören fikir üretmek hiç değil. O yüzden verecek hükümlerimiz kesin hüküm anlamında değil sadece beyitler kapsamında geçerli olduğunu belirtmeliyiz.

İnsan doğduğundan vefatına kadar yer yüzünde bir yerlerde yaşar, yürür, ötürür, uyur. Yani bulunduğu yerin bir konumu, bir görünümü vardır. Mekansızlık ancak Allah'a mahsustur. Tasavvufta buna atıfta bulunarak mekansızlığı tarif etmeye çalışan şairler de vardır. Kimi şairler hayallerini gezdirirken zulmet yerleri, kimi şairler isa kainatın üçsüz bucaksız yerlerini mekansızlık diye tarif ederler. Ancak kendini mekan kavramından dışarıya aktarmak, kendini Allah katına yükseltmek eyleminde bulunan şairler çoğunlukla Vahdet-i Vücut ehli arasından çıkar. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Eski edebiyatımızda atıfta bulunmak, birinin beğenilen beytine benzeterek yazmak çok yaygındır. O yüzden mesala Sebki-i Hindi vekili olup da Hikemi tarz ya da klasik tarz beytler veyahut şiir yazma eğilimi genel olarak kabul edilmiş bir gerçek. Bunun aynısı tasavvuf ve mutasavvuf şairlerin arasında da geçerlidir. Ba'zen Vahdet-i Vücut karşıtı olan Vahdet-i şuhut şairleri de Vahdet-i Vücut anlayışını ortaya koyan beyitler yazabilirler. İşte Yunus Emre de bu gibi Allah'ın sıfatlarından olan mekansızlığı kendine has görmüştür ve şiirine yansıtmıştır:

*Benden benliğim gitdi hep mülkümi dost tutdı
Lâ-mekân kavmi oldum mekânım yağmâ olsun²³*

Kendinden geçen şair *Lâ-mekân kavmi* arasına katılmış olduğundan yerdeki mekanı ona bir şey arz etmez. Kim isterse yağmalasın, onu alakadar etmez çünkü o şimdi mekandan münezzehtir. Bu tabir Vahdet-i Vücut anlayışının bir parçası olan “Ene'l-Hakk”ın birer yansımasıdır diye

²³ Mustafa Tatçı, “Yunus Emre divânı”, Kültür bakanlığı yayını, Ankara 1990, s. 219.

yorumlayabiliriz zannımızca. Bu gibi beyti Yunus'ta olduğu gibi Meşreb'te de görürüz:

*Arshning kungurasin ustig 'a qo 'ydum oyog 'im,
Lomakondin xabar oldim bu makonni na qilay?!²⁴
(Anlam tercümesi: 'Arş kubbesin tepesine ayak bastım,
lâ-mekândan haber aldım bu mekânı ne yapayın?)*

Bir bakımdan bu mısralarda direkt olarak Vahdet-i Vücut görüşleri değil, şairlerin kendinden geçerek meczûbe dönüp, bir yerde mukim olamayıp diyar diyar gezinip, Leylisini arayan Mecnun gibi Allah'a varan yolda hâlleri duman olan aşık imgesi göze çarpıyor gibi gelir insana. Bunu Yunus'un beytindeki *Lâ-mekân kavmi* tamlaması açıklayabilir. Ancak Meşreb beytindeki '*Arş kubbesi* tamlaması manayı biraz Vahdetçiliğe burunduruyor anlaşılır. Vahdet-i Vücut'da olası düşüncelerden en göze çarpanı Allah c.c. in sıfatlarını kişide mücessemleştirme eğilimidir. *Lâ-mekân* da bu sıfatlardan biridir ve Meşreb beytinde bu eğilim dediğimiz gibi '*Arş kubbesi* ile betimlenmektedir. Çünkü '*Arş* Cenab-ı Hakk azze ve cellenin tahtı olarak kabul edilir. Tasavvufta '*Arşın* gölgesi de önemli çünkü Mahşer günü Allah'ın mukarreb kulları '*Arşın* gölgesinden yer alırlar. Yani Allah'ın gölgesi kime düşse o Allah'ın sevdiği kulu olduğu anlaşılır. Bu açıdan Allah kendi sevdiği kuluna bu dünyada da bol bol ihsanlarda bulunur, iyilik ve mutluluklar verir. Yine bu kullar Mahşer günü '*Arş* gölgesinden yer alırlar. Buna atıfda bulunarak dilimizde Allah'a mahsus olan “ '*Arş*, Kuran gibi mukaddes nesnelere sayesi (gölgesi) düşen kişi” sıfatı oluşmuştur. Meşreb de bunu şiirinde ustalıkla getirmiştir:

*Kimga soyam tushsa bir nuri yaqin bo 'ldi u ham,
Daftari ruhi qudusdurman zabong 'a sig 'madim²⁵.
(Anlam tercümesi: Kime gölgem düşse, o da birazcık yakın olur,
Ruhul-Kudüs defteriyimdir, hiçbir dile sığmadım.)*

Beyitte gelen *Ruhul-Kudüs* herkesin bildiği üzere Cebrail aleyhisselamdır. Defter ise Allah'tan Cebrail aleyhisselam aracılığıyla Peygamberimize s.a.v. nuzul olan Kuran'dır. Beyitte Meşreb kendini Kuran olarak tanımlıyor ve yukarıda söz ettiğimiz gölgesi kim düşse o Allah'a yakın olacak.

Bu beyti okur, kendi bilim seviyesi ve zevkine göre çeşitli yorumlayabilir çünkü mısralar kendi bünyesinde çeşitli kombinasyonlarla çeşitli anlamları barındırır. Örneğin şair kendisi Kuran'ı ezbere biliyor ve yazdığı her cümle Kuranı andırır, o yüzden onu okuyan kişi Kuran okumuş gibi olur. Ya da Kuran'ı ezbere biliyor ve o kimi severse onda bir nur oluşur vb. Örnekleri oluşturulurken

²⁴ Vahap Rahmanov, Kamilcan İsrailov, a.g.e., s. 69.

²⁵ Vahap Rahmanov, Kamilcan İsrailov, a.g.e., s. 88.

Vahdet-i Vücut'u da sıraya ekleyebiliriz. Çünkü bu düşüncede Allah-alem-adem bir tekilliktir. “*Eşyanın Tanrı'nın bilgisinde ezeli hakikatleri vardır.*”²⁶ Şimdi ise beytin Vahdet-i Vücut çerçevesinde anlaşılabilir anlamı, şair ve Kuran birdir. Kuran ne kadar yüceyse şair de o kadar yücedir. Onun ruhunu de tipki İsa a.s. gibi Cebrail a.s. getirmiş. Yine de derinleşecek olursak, şair Cebrail'in ta kendisi, Kuran'ı kendisi getirmiş. Çünkü Vahdet-i Vücut'da her şey görünürde farklı ama temelde birdir. Bundan da derinleşecek olursak, Kuran'ın el-İsrâ süresinde getirildiği üzere Ruh aslında Cebrail a.s. de değil ondan ötedeki bir şeydir. “*Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh, Rabb'im'in emrindedir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir*”²⁷. Ayette belirtildiği üzere yalnızca Allah c.c. bilir ruhun ne olduğunu. Bu bakımdan Meşreb de kendi hâlinde bir şair ve şiirlerindeki derin duygularını sadece kendi bilir, kendi his eder. Fakat şair duygularını dışa vurmaya anlatmaya çalışır. Yunus Emre'de de bu tur eylemle karşılaşırız:

*İy kamu derd ehli gelün derd benem ü dermân benem
Kâfirdeki küfir-i nihân mü'mindeki imân benem*²⁸

Yukarıdaki beyti de yine okuyucu zevkine göre yorumlayabilir. Ama biz satırların tasavvufi boyutta Vahdet-i Vücut çerçevesinde yorumlamaya çalışırız. Tasavvufda en yüce merteye visâle ermektir. Bu visal ise kuşkusuz Allah'ın cemalî ve vaslıdır. Allahın cemalî kuluna tezahur olsa, kul kendini kaybeder, kendinde geçer. Bu kayıp kişinin bütün şuurunu kapsar ve adeta vücudundan kendi değil Cemalî görünen Zat yer alır. Tipki Lisân'u-t Tayr'deki ottuz kuştta Semruğ mücessem olduğu gibi kulun da bunyesinde Allah c.c. böy gösterir. O yüzden şair beytinde kendini çekinmeden derdi veren de derman olan da benim diye tanıtır, Allah'ın bilgelik sıfatını kendi sıfatı gibi kaleme alır.

Vahdet-i Vücut gayesini biraz dolaylı yollarla ele alan Meşreb'in divanında da Yunus gibi açıkça Cenab-ı Hak dilinden yazılmış beyitleri bulmak mümkündür.

*Banda ranjur o 'lmasin chun dilda asroring manam,
Shohi vaqtman — tagi po, yo 'g'ing bila boring manam...
(Anlam tercümesi: Ey kul rencide olma, çünkü kalbindeki sırıng benim,
Zaman tultanıyım, ayak altındaki, tüm varlığın benim)*

*San meni yodim qilursan sanga behaddu hisob,
Ne'mati anvo' berib Sattoru G'afforing manam...*

²⁶ Ekrem Demirli, “Tasavvufun “Tutarlılık” Arayışında Bir Yorum Çerçevesi Olarak Vahdet-i Vücut: Yunus Emre'de Vahdet-i Vücut Anlayışının Yansıması Hakkında Bir Değerlendirme”, İslâm Araştırmaları Dergisi, – T. 21., 2009, s. 25-49.

²⁷ Kuran-ı Kerim. el-İsrâ, 17/85.

²⁸ Mustafa Tatçı, a.g.e., s. 162.

(Anlam tercümesi: Sen beni hatırlasan, sana hesapsız çeşitli nimetler veren Settar ı Gaffar'ın benim)

*Qatrani man guhar qılay, xoru xasingni zar qılay,
Jumlani boxabar qılay, ore, manam, manam, manam...²⁹*

*(Anlam tercümesi: Bir damlayı gevhere, çalı çırpını altına çevireyin,
cümleye heber vereyin, bre benim, benim, benim.)*

Vahdet-i Vücut Tanrının mutlak varlığını öngören düşünceler mecmuasıdır. Mutlak varlık Sünnî mezheplere dayalı tarikatlarda Allah'ın teklifi, Onun eşi benzeri olmadığını ortaya koysa da, Vahdet-i Vücut'da mutlak varlık felsefi anlamda bundan da ötesine geçer. Yani mutlak varlık alem ya da kainat, metafizik kavramlar, dünyavi ve ührevî ne varsa, bir tekillikte cem olmasıdır. *Görünen ve görünmeyen, bilinen ve bilinmeyen kavranan ve kavranamayan her şey tek bir varlıktır. Birlik ve varlık anlamındaki iki kelimedenden meydana gelen terkip varlığın birli veya gerçekte birlik anlamına gelen metafizik bir tabirdir³⁰. Ancak bu izah Vahdet-i Vücut'a yeterli değildir. Çünkü bu izah bir bakımdan Panteizmi de açıklar mahiyette. Panteizm, Tanrı ile evreni bir/aynı ve özdeş kabul eden görüştür. Panteizme göre Tanrı'nın evrenden ayrı ve bağımsız bir varlığı yoktur. Tanrı doğada, nesnelere, insan dünyasında vardır³¹. Kısacası Panteizme göre her şey Tanrı'dır. Ancak Vahdet-i Vücut böyle bir şey değildir. Vahdet-i Vücut Sünnî mezhep felsefesine dayanan "Yaratılış" ve Eski Yunan felsefesine dayanan "Sudûr" arasındaki Mutlak varlığı açıklayan bir görüştür. Bu ikinci ilke vahdet-i vücûda anlam kazandıran ve onu "yaratılış" ve "sudûr" şeklinde özetleyebileceğimiz iki teori arasında bir varlık yorumuna dönüştüren ilkedir³². Bilinçli olarak yaratılan alem Allah c.c. tarafından sonradan yaratılmıştır fikrini savunan yaratılış teoremi ile her şey zaten ezelden vardı. Bu varlık vâhid olan Tanrı'nın kendisidir. Sonradan bilinçsiz olarak kendisinden taşarak bir şekile burunup zahir oldu görüşünü benimseyen sudûr teoremi arasında bir yerlerde vücuda gelen Vahdet-i Vücut görüşünde ise her şey ezelden, Tanrı'nın bilgisinde vardı ve Tanrı ile birdi. Varlık Tanrı'nın bilgisi dahilinde şekle burundu ancak birlik kopmadı, hep Tanrı ile Vahdet içindedir, düşüncesi hakimdir. Bu görüş "a'yân-ı sâbite" olarak da bilinir. A'yân-ı sâbite, dış âlemde var olan eşyanın Allah'ın ilmindeki hakikatleri olup hariçte mevcut değildir; daha doğrusu bunlar Allah'ın ilminde sâbit olan "yoklar"dır (ma'dûmât)³³.*

²⁹ Vahap Rahmanov, Kamilcan İsrailov, a.g.e., s. 16.

³⁰ https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/vahdet_i_vucud. 10.04.2023. 15:59.

³¹ <https://www.turkedebiyati.org/panteizm/> 10.04.2023. 16:10.

³² Ekrem Demirli, a.g.e., s. 25-49.

³³ Süleyman Uludağ, "A'yân-ı Sâbite". TDV İslâm Ansiklopedisi. 4. Cilt. İstanbul 1991, s. 198-199.

Demek Vahdet-i Vücut temel iki görüşe: *Mutlak varlık* ve *a'yân-ı sâbite*'ye dayanan tasavvufî-felsefî akımdır.

Vahdet-i Vücut tanımlara dayanarak Meşreb'in şiirine bakarsak, "Manam" redifli gazelinden alınan beyitler gayet açıklayıcı bir şekilde Vahdet-i Vücut görüşünü benimsemiş gibi görünüyor. Tasavvufta kamil insan olarak imgelenen pir - mürşit hakikat şerbetini içmiş olup, Allah katında kendinden geçer. Vahdet-i Vücut'da işbu makam daha doğrusu hâl Allah ile birliğe kavuşmuş, - her türlü ten ve vücudu harekete getiren Allah olduğu için- mürşit vücudunda artık Allah'tan bir nur, tecelli oluşur. Şimdi onun her bir sözü Allah tarafından söylenir, her bir davranışın faili Allah'tır. Bu yüzden şiirde şair kendini çekinmeden Zamana hüküm eden, Settar u Gaffar diye tanımlar. Bununla birlikte, Allah'ın sıfatları, insanlara yaptığı iyiliği, sadece Allah'a mahsus olan eylemleri kendi yapmışçasına kendi diliyle, daha doğrusu Allah'ın diliyle şiire yansıtmıştır. Örneğin: Sen beni hatırlasan sana hadsiz nimetler ihsan eyleyeceğim anlamındaki beyit *Öyleyse (yalnızca) Beni anın, Ben de sizi anayım; ve (yalnızca) Bana şükredin ve (sakin) nankörlük etmeyin*³⁴ ayetine göndermede bulunur ve ayetin sahibi Allah olduğu için bu şiir de Allah'a mahsustur. Bundan dolayı yukarıdaki beyitler Vahdet-i Vücut görüşlerini benimsemiştir diye biliriz.

Bunun gibi Yunus Emre'nin de Vücûdiyye görüşleri yer alan şiirleri bulunmaktadır. Bunlardan en belirgin örnekleri "Benem" redifli üç şiirinde karşımıza çıkacaktır. Aslına bakarsak, bu üç şiirin tamamında ele aldığımız görüş belirgindir. Ancak burada bu üç şiiri tamamını değil, aralarından en belirgin olanlarını seçerek aşağıdaki üç beyti vermeyi yararlı bulduk.

*Ol Kâdir-i Kün feyekûn lutf idici Sübhân benem
Kesmedin rızkını viren cümlelere sultân benem*³⁵

*Sofyılan sofî olan sûfîyle sâfi olan,
Bel bağlayup tâ'at kılan o Kerîm ü Rahmân benem*³⁶

*Kar yagduran buz tonduran hayvânlara rızkın viren
Şöyle bilün ol mahlûka ol Rahîm ü Rahmân benem*³⁷

Meşreb şiirlerinde olduğu gibi bu beyitlerde de şair kendini *Sübhân, Kerîm ü Rahmân, Rahîm ü Rahmân* diye tanıtır. Allah'ın sıfatlarından olan, alemi kun sözüyle yaradan, kimsenin rızkını eksiltmeden veren, kar yağdıran, suyu buza döndüren, hayvanların dahi rızkını veren sıfatlarıyla övünür. Bu övünç yalnız

³⁴ Kuran-ı Kerim. el-Bakara, 2/152.

³⁵ Mustafa Tatçı, a.g.e., s. 174.

³⁶ Mustafa Tatçı, a.g.e., s. 158.

³⁷ Mustafa Tatçı, a.g.e., s. 157.

Allah'a hâstır ve şair tasavvuftaki kamil insan mertabesine ulaşmış olduğu anlamına gelir. Bunun başka türlü izahı ancak tekfir olurdu. Tasavvuf ve Vahdet-i Vücud felsefesini iyice kavramadan şairleri tekfir etmek zannımızca saçmalık ve bilgisizlikten öteye geçmez. Maalesef Meşreb, kendi dönemindeki bunun gibi bilgisiz ve cahil din insanları tarafından bilmeden, anlamadan tekfir edilerek idamına hüküm çıkarıldı ve Mensur gibi dara asıldı.

Biri Sebk-i Irakî, biri Klassik edebiyat vekili olan iki kardeş halk vekili sayılan Yunus Emre ve Meşreb şiirleri arasında zaman ve mekan hatta tarikat farklılığı olmasına rağmen tasavvuftaki düşüncelerin özellikle kısmî olsa da Vahdet-i Vücud görüşlerindeki benzerliklerin müşterek olması iki kardeş milletin kopmaz ve kadim alakalarına yine bir örnektir.

SONUÇ

Her iki şair de icadını kendi halkının canlı, konuşma dilinde yazarak halk kalbine yerleşebildiler. Onların icadı tasavvuf gayelerine yoğunlaşmış olmasına rağmen şairler bakış açısı ve tasavvufî felsefesinin genel mahiyetine özgü yönlerini yansıtmaya cephesiyle incelememiz ve örnek almamız gereken eserlerdendir. Şiirlerinde tasavvuf gayelerini öneren şairlerin icadi hala araştırmacılar tarafından merakla incelenmekte, gazelleri şarkı, türkü olarak söylenmekte, eserleri genç nesillerin manevî yükselmesine katkıda bulunmakta. Bizden önceki araştırmalarda Yunus Emre ve Ahmet Yesevi icadi de karşılaştırarak incelenmiştir. Aslında Yunus Emre dizilerinde hem mânâ hemde şekil yönünden Hazret Yesevi icadına uygun dizilerle karşılaşacağız.³⁸ Bu bakımdan, iki şairin çok yönlü icat sahibi olduğunu ayrıca vurgulamamız gerekir.

Sonuç olarak, her iki şairin tüm eserleri Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesine tercüme edilip, Yunus Emre icadı Özbekistan'da, Baba Rahîm Meşreb icadı Türkiye'de derin incelenmesine, ileride büyük araştırmalar yapılmasına inanırız.

KAYNAKÇA

ALİMBEKOV, Adhambek, "Aşk Tutkunu Olan Can", Özbekistan yayınları., Taşkent 1996.

BİLGİN, A. Azmi, "Yunus Emre'nin Şiirlerinde Betimlemeler", Türk Tasavvuf Edebiyatı Makaleleri. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 2016.

DEMİRLİ, Ekrem, "Tasavvufun "Tutarlılık" Arayışında Bir Yorum Çerçevesi Olarak Vahdet-i Vücud: Yunus Emre'de Vahdet-i Vücud Anlayışının Yansıması Hakkında Bir Değerlendirme", İslâm Araştırmaları Dergisi, – T. 21., 2009, s. 25-49.

DEMİRLİ, Ekrem, "Vahdet-i Vücud", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 42, İstanbul 2012, s. 431-435

HAKKULOV, İbrahim, "Tasavvuf ve Şiir", Edebiyat ve Sanat Yayınevi, Taşkent 1991.

³⁸ Adhambek Alimbekov, "Aşk Tutkunu Olan Can", Özbekistan Yayınları., Taşkent 1996, s.11.

Kuran-ı Kerim. el-Bakara, 2/152.

Kuran-ı Kerim. el-İsrâ, 17/85.

ÖZÇELİK, Mustafa, “Yunus Emre”, Matsis Matbaa, İstanbul 2015.

RAHMANOV, Vahap, İSRAİLOV, Kamilcan, “Meşreb Divanı”, Gafur Gulam adındaki Edebiyat ve Sanat Yayınevi, Taşkent 1980.

TATÇI, Mustafa, “Yûnus Emre divânı”, Kültür bakanlığı yayını, Ankara 1990.

ULUDAĞ, Süleyman, “A’yân-ı Sâbite”. TDV İslâm Ansiklopedisi. 4. Cilt. İstanbul 1991, s. 198-199.

YAĞMUR, Selim, “Yunus Emre Divanı”, Dergah Yayınları, İstanbul 2013.

YUSUPOV, Celaledin, “Babراهيم Meşreb / Mihribanım Nerdesin”, Gafur Gulam adındaki Edebiyat ve Sanat Yayınevi, Taşkent 1990.

[https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/vahdet i vucud](https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/vahdet_i_vucud). 10.04.2023. 15:59.

<https://www.turkedebiyati.org/panteizm/> 10.04.2023. 16:10.